

Марија Пргомеља

Филозофски факултет, Нови Сад

Рефлекси књижевних дела монахиње Јефимије у савременој српској прози

Сажетак: Деспотица Јелена, касније монахиња Јефимија, остала је упамћена у српској књижевности као прва српска поетеса, најпре као ауторка „Похвале кнезу Лазару”, потом као ауторка „Туге за младенцем Угљешом”, затим завесе за хиландарске двери „Мољење Господу Исусу Христу”, те на крају дела „Плаштаница из манастира Путна.” За разлику од многобројних рефлекса у савременом српском песништву, или прецизније, новијем српском песништву (Милан Ракић, Иван В. Лалић, Васко Попа, Рајко Петров Ного, Верољуб Вукашиновић) одједи књижевних дела монахиње Јефимије нису заступљени у толикој мери у савременој српској прози. Налазимо их у два романа: у роману „Игра анђела“ Љиљане Хабјановић Ђуровић и „Везиља” Дубравке Срећковић Дивковић.

Кључне речи: Јефимија, Игра анђела, Везиља, средњи век.

Деспотица Јелена, жена моћног деспота Јована Угљеше, живела је у средњовековној Србији која је личила, по речима Милана Кашанина, више на Тоскану него на Турску. Након немањићке епохе долази до крупних промена, како на политичком, тако и на културном плану, и тада се, по први пут, као ауторка краћих текстова, насталих после распада великих књижевних жанрова, појављује једна жена. Та жена јесте Јефимија и она је прва српска песникиња. Јелена, касније монахиња Јефимија, написала је, а потом и извезла четири дела по којима је остала упамћена. Два од четири су њена ауторска дела, а два су састављена од делова других текстова, те у њеном поступку можемо пронаћи корене постмодернизма. Њена дела јесу: „Туга за младенцем Угљешом“, „Мољење Господу Исусу Христу“, „Похвала кнезу Лазару“ и Плаштаница из Путне, а уторска дела јесу прва два наведена.

„Ниједан песник није своје верзе тако својеручно исписао и обезбедио на тврђим и сигурнијим местима: икони хиландарској, ћивоту у Раваници, на царским дверима.“¹

Живот монахиње Јефимије био је тежак и испуњен болом. Прво јој умиру родитељи, затим син јединац, Угљеша коме је и посветила своје прво дело „Туга за младенцем Угљешом” или „туга за јединчетом” настало између 1368 и 1371. Њено прво ауторско дело рађено је на двострукој иконици (диптих) и украшено је драгим камењем. Ову иконицу је њен син добио на поклон од серског митрополита Теодосија. У неколико редова угравираних на иконици, деспотица Јелена је опевала неизмерну тугу за сином који је преминуо као младенац, дете од четири године, и који је сахрањен на истом месту као и његов отац Угљеша, у храму манастира Хиландара, на месту на ком расте чудотворна лоза Немањића.

¹ Добривоје Младеновић, Монахиња Јефимија, Златоусти, Београд, 2004, стр. 4.

*Мале иконе, но велики дар,
које имају њресветили лик Владичин
и њречисџе Бојоматџере,
шџио их велики и светџи муж
дарова младом младенцу Угљешџи Десџојџовићу,
којеџа неоскрвњено млаћахној њресџавише
у вечне обџићели,
а шџело се њрегаде џробу,
који изделаше џраоци збој њресџуџићења.*

*Удосџојџи, Владико Хрисџе,
и џиџи, њречисџа Бојоматџи,
мене јадну да сваџда бриџујем
о одласку душе моје,
шџио ућледах на родџићелима ми
и на роћеном од мене младенцу,
за ким жалосџи њџресџано џори у срцу моме,
џриродом матџерњом џодећивана.*

Младен Ст. Ђуричић у предговору антологији епиграма, епитафа, и епиграфа, овај кратак лирски запис сврстава у епитафе, тј. „надгробје“, кратке, згуснуте песмице, које су урезане у разна материјална добра (споменике, стубове, плоче, стећке...) а која говоре о животним границама покојника, ктитора, владара, ратника, једном речју „заслужника“ и тузи која остаје након њихове смрти. „Познатији је епитаф на сребреној плочи, превученој златом, што га је испевала прва српска песникиња Јелена, која се одмалена сликовито изражавала, кћи деспота Војихне, жена деспота Угљеше Мрњачевића, у граду Серу, око 1368. године. У великој тузи за умрлим синчићем-јединцем, чији гроб није могла да обиће, јер је он био сахрањен у Хиландару где жене нису имале приступа (чак ни владарке!), несрећна мајка је епитаф урезала у спољне позлаћене плоче диптиха двоструке иконице, богато украшене бисером и разнобојним драгим камењем, и послала га.“²

Након смрти сина, деспотица Јелена у двадесет другој години постаје удовица након што јој муж гине у легендарној Маричкој бици 1371. Монах Исајија, од кога потичу најстарији записи о овој бици, забележио је следеће:

„Кад се Бог разгневи на хришћане западних страна, и подиже деспот Угљеша све српске и грчке војнике, и брата свога Вукашина краља, и многе друге велможе, око шездесет хиљада изабране војске, и поћоше у Маћедонију на изгнање Турака, не просудивши да нико није могућан насупрот стати боћјему гневу. Њих, дакле, не изгнаше, него сами од њих бише убијени, и онде њихове кости падоше, и осташе непогречене, и велико мноштво од њих умре од оштра мача, неки бише одведени у ропство, а неки од њих, издегавши, и доћоше.“³

Тада Јефимија одлази из Сера и склања се у Крушевац, на двор кнеза Лазара. Пре доласка у Србију замењује господско одело монашком ризом и име Јелена Јефимијом.

Друго дело монахиње Јефимије јесте „Мољење Господу Исусу Христу“, вез на завеси састављеној од молитви пре причешћа, настало настаје 1398 или 1399 годи-

² Младен Ст. Ђуричић, Епиграми, епитафи, епиграфи, Просвета, Београд, 1962., стр. 15.

³ Жељко Фрајфрић, Света лоза Бранковића, интернет издање књиге, 1999, Пројекат Растко. <http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/zfajfric-brankovici.html>. Приступљено: 10. 09. 2014.

не. Намењена је царским дверима хиландарског храма, цркви Свете Богородице хиландарске. Јефимија ју је извезла у дризи за спасење њене душе. Као и похвала, завеса је рађена на црвеном атласу, а јединствен Јефимијин стил се препознаје. Намена завесе је да служи у току молитве. По тумачењу Лазара Марковића, на завеси је представљена чисто литургијска тема, она је хтела да прикаже шта се то види док се служи литургија. Исус Христос служи свету литургију, благосиљајући и то са два прста. Благосиљање на овај начин је стари начин благослова. Друштво му прави Василије Велики и Јован Златоусти, анђели који су представљени као ђакони. Јефимија даје нову слику, своје виђење Божанске литургије. Сам текст завесе је намењен и у вези је са обредом причешћа. Састоји се од четири целине са завршном молитвеном формулом „Амин“. У овом делу успоставља анафорску градацију, укрштајући симболичка значења усне-срце и језик-душа, апострофирајући атрибут оскрнављен. Исказује велику забринутост за смртни час и моли да у време Страшног суда, Христ њу не одгурне, не одбаци и не казни. Целина је синтаксички сложена и разубеђена. Посебне ефекте постиже сродним начином грађења исказа и стилским паралелизмима. Дело није сасвим оригинално јер је користила делове молитава Симеона Новог Богослова и Симеона Метафраста. У другој целини, дародавка говори о свом „приношенију“ које назива малим, као и увек присутан је топос скромности. Себе пореди са сиромашном удовицом која у Божију благајну ставља две лапте. Повлачи библијску паралелу користећи Јеванђеље по Марку. Обраћа се и Богородици и богоугодно и скрушено, наводи своје име и порекло. У трећој целини говори о чину даровања завесе и датира годину. Последња, четврта целина, што је необичајно и веома занимљиво, садржи санкцију. Јефимија прети Страшним судом ономе ко се усуди да изнесе завесу из храма. Да ли покушава овим чином да заштити својих руку дело или жели да сачува себе од заборавља? Завеса је рађена у Жупањевцу.

Њено најпознатије дело јесте „Похвала кнезу Лазару“ настала 1402. Похвала је с уметничког гледишта најбољи примерак у свом роду у средњовековној књижевности. Она је песма похвалног карактера и литургијске функције, коју монахиња везе златном жицом на црвеном атласу после Косовске битке. Похвала је покров за лице вољеног јој владара и светитеља, кнеза Лазара, правоугаоног је облика а уоквирује је орнамент у бордури, ложица са тролистом. Састоји се од двадесет шест редова извезених словима. „Похвала кнезу Лазару“ је настала из жеље да монахиња утиша „љуту буру душе и тела“ и потребе да на неки начин помогне српском народу. Јефимија, везући у тами манастира Љубостиње, задужбине кнегиње Милице, у златни вез уткива племениту тугу, како то каже Милан Ракић. Наводим је у целости.

*У красотиама овоја светиа васиџишао си се од
младосџи своје,
о нови мучениче кнеже Лазаре,
и крејка рука Госиодња међу свом земаљском
јосиодом крејкој и славној јоказа џе.
Госиодсџивовао си земљом оџачасџива џи
и у свим доброџиама узвеселио си уручене џи
хриџиџане и мужасџивеним срцем и жељом јобожносџи
изашао си за змију
и нејриџаџеља дожасџивених цркава,
расудивџи да је неисџирљиво за срце џивоје
да џледа хриџиџане оџачасџива џи*

оладане Измаилћанима,
 не би ли како ово њосћииао:
 да осћавиши ѡројадљиву висоћу земаљској
 ѡсћодсћива
 и да се обаіриши крвљу својом
 и сјединиши са војницима небескоја цара.
 И ѡако две жеље ѡсћииао јеси:
 и змију убио јеси
 и мучења венац ѡримео јеси од Боја.
 Сада не ѡредај забораву вољена ѡи чеда
 која си сиротиа осћавио ѡреласком ѡвојом,
 јер оћкако си ѡи у небеском веселу вечном,
 мноће скрди и болезни обузеше вољена ѡи чеда
 и у мноћим скрбима живој ѡроводе,
 ѡошћо су оладани Измаилћанима.
 И свима нам је ѡоћредна ѡмоћ ѡвоја,
 ѡе се молимо моли се заједничком Владики
 за вољена ѡи чеда
 и за све који им с љубављу и вером служе.
 Тућом су мноћом здружена вољена ѡи чеда,
 јер они шћо једоше хлеб њихов ѡодићоше на њих
 дуну велику
 и ѡвоја добра у заборав сћавише, о мучениче.
 Но ако си и ѡрешао из живоја овоја,
 скрди и болезни чеда својих знаи
 и као мученик слободу имаи ѡред Госћодом,
 ѡреклони колена ѡред Владиком који ѡе венчао,
 моли да мноћолейни у добру живој
 вољена ѡи чеда ѡроводе доћоућодно,
 моли да ѡравославна вера хришћанска
 неоскудно сћоји у оћчасћиву ѡи,
 моли ѡобедићеља Боја
 да ѡбеду ѡодари вољеним ѡи чедима,
 кнезу Сћефану и Вуку,
 за невидљиве и видљиве нећријаћеље,
 јер ако ѡмоћ ѡримамо с Боћом,
 ѡеби ћемо ѡохвалу и блаћодарење даћи.
 Сабери збор својих сабеседника, свейћих мученика,
 и са свима се ѡмоли ѡрославићељу ѡи Боју,
 извесћи Георћија,
 ѡокрени Димићрија,
 убеди Теодоре,
 узми Меркурија и Прокојија
 и чећрдесей севасћијских мученика не осћави,
 у чијем мученићиву војују чеда ѡвоја вољена,
 кнез Сћефан и Вук,
 моли да им се ѡода од Боја ѡмоћ,
 доћи, дакле, у ѡмоћ нашу, ма іде да си.
 На моја мала ѡриношења ѡоћледај и
 у мноја их урачунај,

јер шеби не њринесох њохвалу како њриличи,
 већ колико је мојуће маломе ми разуму,
 ња зајшо и мале наѡраде чекам.
 Но ниси ѡако ѡи, о мили мој ѡсѡодине и светиѡи
 мучениче,
 био малодаран у ѡроѡадљивом и маловечном,
 колико више у неѡролазном и великом,
 иѡи ѡримио јеси од Бога,
 јер ѡелесно сѡрану мене у ѡуѡини
 исхрањивао јеси изобилно,
 ѡе сада ѡе молим обоје:
 да ме исхраниш
 и да уѡишиаш дуру ѡуѡу душе и ѡела мојеѡа.
 Јефимија усрдно ѡриноси ово шеби светиѡи.

Ово дело се преписивало па је током преписивања добило увод и крај што по концепцији не одговара синаксарском житију. „Представљајући време, Јефимија синтетизује општи и лични план, људски и космички смисао. У семантику похвале не уноси много појединости, већ наглашава битне вредности и врши његово доградњавање.“⁴

Јефимија пише похвалу вођена својим емоцијама и уверењима, уобличавајући Лазарев лик на три плана: на владарском, антрополошком и моралном. Жанровски је разнородна, похвала је само први део а друга два су у молитвеном духу. Посебну пажњу придаје Лазаревом доласку на престо, истичући да је изабран од Бога за владара, а касније допуњава значење божијег чина користећи глагол уручити а глаголом годсподствовати уместо владао си жели да акцентује Лазерево деловање под Божијом руком. Усредсређује се на његово антиципирање будућности истичући Лазерево опредељење и мученички подвиг којим је заслужио царство небеско. Друга целина се састоји од молитве упућене кнезу да помогне вољеним чедима. „Путем контрасата наглашава тамне и тегобне стране живота у Србији након Лазаревог преласка: небеском васељу вечном, којим је свети кнез окружен, супроставља (путем антитезе) земаљску стварност.“⁵

У трећем делу Јефимија моли светог кнеза да преклони колена пред Господом и измоли милост сабравши свете мученике. Последњи део „Похвале“ је искористићен за говор о малом приношенију које она упућује великом кнезу, истиче његову важност а своју скромност и недостојност дара.

Јефимија се везује за претходну књижевну српску традицију и ако говоримо о узорима, можемо рећи да се угледала на Доментијана, Теодосија, а жанровски на списе посвећене Светом Сави и Симеону.

Позната као благородна и благоверна, монахиња је живећи на двору кнеза Лазара била веома цењена због своје мудрости. Говорили су да је била сродница по духу и телу кнегињи Милици, а интересантно је и мало познато, да је васпитавала Стефана, и управо захваљујући њој, деспот Стефан Лазаревић је био један од најобразованијих људи тог времена, како у духовној, тако и у световној науци. Константин Филозоф ју је у „Житију деспота Стефана Лазаревића“ описао као веома мудру жену која је пошла да разговара са Бајазитом када се он разгневио на Стефа-

⁴ Љиљана Јухас Георгиевска, Књижевно дело монахиње Јефимије, Јефимија, бр. 11, Трстеник, 2001, стр. 54.

⁵ Исто, стр. 56.

на и успела да, заједно са Милицом, поврати поверење и издејствује драгоцене мошти Свете Петке.

Последње књижевно дело монахиње Јефимије, која је пред крај живота примила још строжије монашке захтеве, велику схиму и постала монахиња Јевпраксија, јесте плаштаница из манастира Путна који се налази у Румунији. Јефимијин стил се препознаје: рађена је на свили, златном жицом и сребреним концем 1405. године. Половина записа плаштанице су одломци поезије из Великог Петка и Велике Суботе и ово дело спада у цвеће црквене поезије химнографског карактера.

Игра анђела

За разлику од многобројних рефлекса у савременом српском песништву, или прецизније, новијем српском песништву, које налазимо у поезији Милана Ракића, Ивана В. Лалића, Васка Попе, Љубомира Симовића, Рајка Петров Нога, Верољуба Вукашиновића, Алека Вукадиновића и других, одједи књижевних дела монахиње Јефимије нису у толикој мери заступљени у прози. Најпре, налазимо их у роману „Игра анђела“ Љиљане Хабјановић Ђуровић. Јунакиња романа је кнегиња Милица, а роман представља својеврсну сагу њене породице, фиктивну, али на моменте засновану на историјским чињеницама. Историјска основа предствља предложак за стварање романа „Игра анђела.“ Кнегиња Милица проговара и о монахињи Јефимији која је заузимала важно место у њеном животу. Роман започиње рођењем јунакиње, касније кнегиње, 1335. што је историјски тачно, а завршава се њеном смрћу. На неки начин, ово је њен литерарни животопис. Ауторка Јефимију спомиње на самом почетку када приповеда о цару Душану, његовој жени Јелени која је, како наводи, имала својеврсну школу за девојке, што није тачно јер је, сетимо се, Јелена Анжујска, жена краља Уроша, имала школу за девојке.

Јефимију описује на следећи начин: „Само се једна девојка разликовала. Јелена, која је у сећању и песми свога народа остала запамћена као Јефимија. Била је јединица братучеда цара Душана, ћесара Војихне, великог властелина, а потом, од тисућу триста четрдесет петог лета Господњег, када је заузета Серска област, севастократора и господара Дrame, тврдог града на самом југоистоку царства. Рођена на двору, као превелики за слабе руке своје болешљиве и непрестано уморне мајке, од најранијих дана била је више царичина него мајчина.“⁶ Ауторка истиче да је дошла на свет три године пре Уроша и да ју је царица, слутећи да неће имати више деце, примила као своју кћер. „Била је две године старија од Милице, али је била зрела, смирена, и већ некако мудра.“⁷ Поред мудрости, књижевница јој приписује повученост и сету, љубазност, одмереност, благост и надмоћ. Фикција је да су се Милица и Јелена док су биле девојке, пољубиле кроз венац од пољског цвећа и положили заклетву на сестринство, присну љубав и оданост у Серу. На неки начин, ово је мотивација за боравак на двору у Крушевцу и њено друговање са Милицом. Проговарајући о Јефиминој удаји за Угљешу, Љиљана Хабјановић-Ђуровић пише да је Јефимија била посебна цару и да ју је чувао за неког посебног младожењу што не можемо утврдити, као и да је Јефимија од ране младости изабрала ово име за себе. „Кад се будем замонашила, зваћу се Јефимија.“⁸ Наводећи тачну годину смр-

⁶ Љиљана Хабјановић Ђуровић, *Игра анђела*, Глобосино Александрија, Београд, 2003. стр. 46–47.

⁷ Исто, стр. 47.

⁸ Исто, стр. 50.

ти цара Душана, 1355. истиче да су Урош и Јефимија клечали поред његове постеље, што је мало вероватно. Јефимија и Јелена заједно са Угљешом повукле су се у Сер после смрти цара Душана а време за Јефимијину удају дошло је убрзо, која је представљена као трагичан чин и уговорени брак. „Кћери, куцнуо је час да постанеш жена. Просац је разговарао са мном и ја сам дала свој царски и мајчински благослов. И твој отац се слаже-рекла је. Глас јој је био храпав. Уста сува. Видело се, једва је изговара оно што мора бити казано.

— Поћи ћеш за Угљешу Мрњачевића.“⁹

Јефимија сматра да је дошао час када треба да врати дуг љубави који је примала од кад је знала за себе и прихвата уговорену удају под условом да се венчају у Неродимљу, што је још једно читавање. „Разумела је, добро је разумела царичино морање. Угљеша и Војихна, искусни ратници са моћном војском, један заповедник Сера, други Дrame, могли су бити важни савезници и опасни противници.“¹⁰ Љиљана Хабјановић Ђуровић у роману „Игра анђела“ заступа тезу да Јефимија није волела Угљешу који је био достигао зрело доба када се оженио њом о чему немамо сведочанстава у списима из тог времена. Шири тезу наводима да мисли да је душу затворила, срце оградилa, поставила бедеме, које он никако није могао да пробије. Чак се и Милица, а касније и Јефимија пита: „Да ли би се ишта другачије збило да је Јефимија волела Угљешу? (...) Да ли би опстало царство српско?“¹¹ У једном моменту, ауторка деспота Угљешу представља као издајника који се буни против Уроша и Јелене, баш у време када је Јефимија носила „чедо под срцем.“¹² што свакако није тачно. Када цитира Исајију, истиче да га је Јефимија „волела „силном љубављу духовном“, а његова дела, преводи и преписи које је бирао били су јој најмилија лектира“¹³ Какву је литературу читала Јефимија, не можемо знати са сигурношћу, али можемо претпоставити да јој је Исајино учење било познато, будући да је била изузетно образована.

Љиљана Хабјановић Ђуровић неколико пута цитира Јефимијина дела, те је у овом роману, библијског наслова, присутна цитантности и интертекстуалност, бројне референце и реминисценције на средњи век, средњовековну књижевност. Ауторка парафразира „Тугу за младенцем Угљешом.“ речима: „Зашто сам морала да изгубим „младог младенца Угљешу Деспотовића, за ком жалост непрестано гори у срцу моме“¹⁴

Оправдање за смрт сина јесте да је изашао нејак у свет и да није могао да опстане, а притом наводи историјски тачне чињенице у вези смрти Угљеше, дајући тачно образложење зашто је Јефимија почела да ствара: јер јој је бол раздирала срце. „Сахранили су га крај њеног оца, ћесара војихне. У цркви Ваведења Пресвете Богородице. У Хиландару. Она, мајка, није могла да види како тело њезиног јединог чеда предају гробу „који створише праоци због грехова“. Ни на гроб да оде, и над прахом његовим исплаче јад свога препуклог срца. Остале су јој само сузе и лелек у самоћи. Тако је пропевала. Страшни бол своје душе сложила је у стихове.“¹⁵ Овај одломак из романа садржи истините податке о загробном месту, вечној кући

⁹ Исто, стр. 82–83.

¹⁰ Исто, стр. 83.

¹¹ Исто, стр. 86.

¹² Исто, стр. 89.

¹³ Исто, стр. 93.

¹⁴ Исто, стр. 93.

¹⁵ Исто, стр. 94.

Јефимијиног сина, као и о локацији гроба њеног оца, о чему је било речи на почетку рада.

Написано је да Јефимија после смрти мужа, дакле, након Маричке битке, долази на сабор у Крушевац, о чему немамо података у литератури. Милица и Јефимија биле су, наводно, раздвојене десет година, те је кнегиња Милица моли да дође и остане на двору, што нигде није забележено, али је одлично оправдање за њен долазак у Србију јер је овај део Јефимијиног живота, као и мотивација за долазак на двор, неразјашњена. „Треба ми женска реч и женска рука. Ти си једина која само Бога моли. Којој исто могу да дам и узмем. Ти ћеш смети све да ми кажеш. И све да чујеш од мене, а да ти останем иста. Зато дођи...“¹⁶ Годину и по дана касније, по ауторки, Јефимија јој удовољава и долази. Љиљана Хабјановић Ђуровић покушава да учита чињенице и објасни Јефимијину разлоге за долазак на двор кнеза Лазара. Такође, истиче да су чланови краљевске породице имали различито мишљење о њој, о чему такође нема писаних трагова, осим тврдње да је васпитавала Стефана Лазаревића, о чему је писао Константин Филозоф. О великој улози монахиње Јефимије на двору кнеза Лазара пуно је писано, посебно је познато да је Јефимија учествовала заједно са Милицом у оправдавању Стефана код султана, ког су оклеветали побуњени великаши, Никола Зоић и Новак Белоцрквић. Константин Филозоф у „Житију деспота Стефана Лазаревића“ не наводи њено име већ каже да је Милица имала „са собом рођаку своју, бившу жену деспота Угљеше“. У многим речима и стварима је била најмудрија, и ни мало не чуди зашто јој је баш Јефимија помагала око државничких послова. Издвојила бих како је Јелена, Миличина кћер, ауторка „Отписанија богољубног“ доживљавала Јефимију у роману. „У Јефимији је волела песникињу.“¹⁷, која јој је читала песме из зборника на разним језицима света. Нигде није наведено колико је језика говорила Јефимија. Јелена у роману, сматра да је снага Јефимијиног трпљења у вери, о чему сведоче њена богоугодна дела. Јефимија је, пак, што је остало забележено, васпитавала, а и у овом роману, највише волела Стефана. „Јефимијин љубимац био је Стефан и она то није крила.“¹⁸ Ауторка даје и разлог њене привржености: Стефан ју је подсећао на преминулог сина из њених првих сећања и био јој је мелем за рану, што је још једна непотврђена чињеница. Истиче да је Вук био љубоморан, инспиратор ове тврдње је „Слово љубве“, језичка зачкољица име рекав, где треба, претпоставља се, да стоји Вуково име и сукоб браће о којем и Јефимија пише у „Похвали кнезу Лазару.“ Вук другачије доживљава Јефимију него кнегиња Милица, Јелена и Стефан. „Та мрачна и црна госпа, вазда уплакана, та досадна проповедница учења старца Исајије, та туђинка која се увукла међу нас, па и она прави свој ред важности.“¹⁹ Овај пасус као да је обликован по песми „Јефимија“ Милана Ракића због одредица мрачна и црна. Заједничка карактеризација Милице и Јефимије је тачна и веома занимљива. „Биле су отмене, образоване и побожне. (...) Живеле су ослоњене на веру.“²⁰

Јефимија је, списатељица наставља, била шкрта на речима, осим када је говорила о Сведржитељу, поезији и слави Немањића, што су јој сфере интересовања. Била је строга, говорила је девојкама о девојачком стиду и уздржаности, а време проводила у читању, писању и молитви. Умела је да носи патњу и да остане усправ-

¹⁶ Исто, стр. 136.

¹⁷ Исто, стр. 163.

¹⁸ Исто, стр. 171.

¹⁹ Исто, стр. 171.

²⁰ Исто, стр. 177.

на под њеним теретом. Ову Јефимијину особину приметили су сви јефимијолози. Занимљиво је то што књижевница наводи да су је послали Марку Мрњачевићу и браћи Дејановић, да позове турске вазале на непослушност Мурату и у хришћанско удружење. Посебно је интересантно то да је Јефимија индиректно иницирала Оливерину удају за Бајазита, наведено да је идеја потекла од ње, што такође није истинито. У „Игри анђела“ забележено је и путовање султану, које се одвило, и цитиран је познати одломак из житија Константина Филозофа у коме он описује њихово питешествије. Споменуто је да је Јефимија тада поклонила „Мољење Господу Исусу Христу“ цркви Свете Богородице хиландарске. Дат је и опис дела. „Везла је на тешком свиленом црвеном атласу, златном и средреном жицом и свиленим концем у боји. Вештом руком и финим бодом. Та слика била је лепша од свега дотад виђеног на крушевачком двору. У средини је приказан Спаситељ, као велики архи-реј. Крај њега су, са леве и десне стране, Свети Василије Велики и Свети Јован Златоусти, црквени оци и састављачи литургија. Иза Светог Василија и Светог Јована Златоустог стоји по један анђео. На слободном простору завесе је текст Мољења господу Исусу Христу, давно још исписан у срцу песникиње и везиље.“²¹

Међутим, неправедно и нетачно, Јефимија је маргинализована у овом подвигу а Милица има кључну улогу. Љиљана Хабјановић Ђуровић није унела у роман чувене речи охрабрења кнегињи које је изрекла Јефимија пре изласка пред султана, али је пренелела Бајазитове речи када је кнегиња Милица замолила за мошти Свете Петке. „Зашто не молиш неко друго, велике цене достојно имање, већ само сухе и одасвуд непокретне кости?“²² Јефимија није присутна ни у овом одломку мада је заслуга и њена. Ауторка потом пише о Ангорској бици 1402. и о Јефимији која тада тада везе своју „Похвалу“, чији део наводи, оперишући са тачним подацима. Истиче да је Јефимија одлучила да створи још једно приношење и да га је посветила кнезу Лазару, свом заштитнику и хранитељу, замоливши га да помогне његовим синовима, што је такође тачно. Износи да ју је наменила за покров за ћивот кнеза Лазара, као и да ју је везла неуморно. На крају романа, када говори о задужбини кнегиње Милице, Љубостињи, још једном спомиње Јефимију тврдећи да је она била у манастиру пре освештења. Већ сам напоменула да је Јефимија волела Стефана као сина а он је њу, у овом роману, звао мајком. Ауторка иде до крајних граница, хиперболизује њихов однос. „Понекад ми се чини као да је Урошев и Јефимијин, а не твој и мој син.“²³

Износи тезу да је Јефимија није волела Уроша и ако се присетимо, видимо да се ова тврдња провлачи кроз цео роман. Љиљана Хабјановић Ђуровић Милицу и Јефимију назива последњим Немањићкама, а Јефимију означава као песникињу, исправно, говорећи о њој и у тренутку када је требала да прими велику схиму, узме друго монашко име, што се заиста догодило, на дан свете Јевпраксије. „Великосхимница телесно живи на хлебу и води. Све време проводи у својој келији, и излази само ради себе. У току дана сме да изговори највише три речи. И то ако баш мора. Дух крепи и чисти непрекидном молитвом.“²⁴

Она се лагано спрема да се представи Богу. Пише да је о свему говорила са Милицом али не и о овоме. У последњем часу пита је да ли би променила ток историје

²¹ Исто, стр. 326.

²² Исто, стр. 335.

²³ Исто, стр. 417.

²⁴ Исто, стр. 427.

да је заволела Угљешу, или да га је бар убедила да га воли. Имамо потпуно другачији увид у њен приватан живот, који је, истина, фиктиван у овом роману. Јефимију видимо као жену коју су удали за човека ког не воли и који је свестан тога, отишао у Маричку битку да погине што је, сматра Јефимија, закомпликовало и променило читав низ судбина, о чему нема никаквих писаних сведочанстава.

„Хвала ти за све што си била Србији. Стефану. Мени. За оно што си ми данас.“²⁵

Милица маркира њене заслуге, истичући да је Јефимија годинама носила део њеног терета својевољно, што, ако узмемо у обзир наведене податке, да је живела на двору, васпитавала Стефана, учествовала у државним пословима, веома могуће. Књижевница познаје српску историју и роман гради интерпретацијом исте, стављајући у први план историју њихових приватних живота. Читајући „Игру анђела“ закључујемо да је лик монахиње Јефимије заступљен, али не у довољној мери, да су њени подвизи и доприноси умањени. Најитнересантније је свакако историјски оквир, однос фикције и стварности, и алтернативна историја коју ова књига нуди. Такође, постоји неколико антологијских пасуса која покрећу и испитује „женско питање“ у средњем веку. Издвојила сам два. „Жена може да учини за дом што нико други није у стању. Да га децом испуни. Да га њиховом радишћу оживи и лепотом украси. Са кћерима да унесе песму, а са синовима сигурност.“²⁶ „Властелинка или недостојна родом, жена је увек жена. Она чује само глас свога срца. И по заповести тога гласа живи.“²⁷

Везиља

У роману „Везиља“ Дубравке Срећковић Дивковић постоје бројне референце на средњи век, као и рефлексии књижевних дела монахиње Јефимије. На првом месту, сам назив романа асоцира на средњи век и Јефимију. Присуство икона у кући које је деда јунакиње стварао, недвосмислено реферише на средњи век, иконопис. Главна јунакиња овог романа је као и Јефимија везиља. Она истиче:

„Ја сам волела само вез.“²⁸ чиме се недвосмислено приклања култу монахиње Јефимије, и радиности средњег века. Уводећи нас у причу, говори о поступку веза који је сличан Јефимијином. Један вез настаје на следећи начин: прво се угљем црта оно што се планира вести, потом се боји, па тек онда везе. Мала везиља пошто није имала боје да обоји цртеж је шарала по платну. Присетимо се да је Јефимија такође прво исписивала текстове својих дела, па је онда везла, и као ова везиља, укаршавала дело. Везиља, јунакиња романа, као и Јефимија, везе за цркву али за разлику од Јефимије, не добровољно.

„Када сам имала дванаест година, тражили су од мене да урадим, за цркву, један вез са анђелима разних чинова. И још један комад, са четири јеванђелиста.“²⁹

Слична је и тематика њихових дела, религиозна, јеванђељска. Још једна аналогја са Јефимијом је одломак у ком када млада везиља одлази на дан Светог Илије у цркву, види икону са светим ратницима, ратницима које је Јефимија описала у „Похвали кнезу Лазару“ и којима се молила.

²⁵ Исто, стр. 429.

²⁶ Исто, стр.109.

²⁷ Исто, стр. 20.

²⁸ Дубравка Срећковић Дивковић, Везиља, Лагуна, Београд, 2003, стр. 11.

²⁹ Исто, стр.12.

„С леве стране, у певници, били су, на зиду, свети ратници насликани. Георгије, Димитрије, Меркурије. У њих сам гледала. Они су радосни, то је радост, размишљала сам. Оно су радосни, зато што су, за веру, пострадали.“³⁰

Запажамо интертекстуалну везу са Јефимијином похвалом, због светих ратника али и мотивску, због опредељења за царство небеско. Овај пасус као да је Јефимијина похвала у прози. Нараторка истиче да је постала чувена због веза, као и Јефимија, да је везла много и за себе и за друге али тврди „ја сам само своје мисли, у те шаре, удевала.“³¹ као што је и Јефимија чинила, своје мисли је претакала у златна слова, изражавала најдубље емоције. Ово је посебно присутно у њеном првом делу „Туга за младенцем Угљешом“ и на крају „Похвале кнезу Лазару.“ Везиље су уткивале мисли и осећања у своја дела, о томе говоре многе студије. У једном тренутку, када је постала везиља на двору, бегу ког је волела, безимена везиља везе златним концем попут Јефимије на истом материјалу, свили. „Само је обруб, танак, био златан. У цвећу, мешала сам злато, са свилом. А добила неке чудне доје, нежне.“³²

Још увек неидентификована јунакиња, слична је Јефимији по томе што живи на туђем двору као везиља и дружбеница, и брине се око сина беговице као што је и Јефимија чинила. Ни она ни Јефимија немају своју децу, Јефимији је умро син, као што знамо, а безимена везиља се није удавала. Сличност са Јефимијом је и дубока религиозност коју везиља испољава јер, иако воли бега, не жели да промени веру и уда се за њега. Њену религиозност видимо у следећем одломку:

„Моја једина светиња, овде, био је један мали крст, око врата. И не од злата, или од сребра, већ од тисовине.“³³

Везиља из романа поседује и уметничку црту, велику љубав према уметност, сликарству, архитектури, као и дар за језике, само за разлику од смерне монахиње, везиља на турском двору учи турски и француки језик. Још једна сличност јесте и виђење ове две жене. Бег везиљу сматра себи равном по памети, веома мудрому, како је Константин Филозоф окарактерисао Јефимију као веома умну.

„Ја нисам само везиља, рече, то да знају. Него и философ, као неки мудрац, из Грчке. Једино сам му ја, у кући, акран. Равна, по памети.“³⁴ Када нараторка говори о Францускињама које нису хтеле да се удају већ које су се Богу посвећивале, речју, биле су песникиње, нису морале да навуку ризу, истиче да би она волела да буде као оне. Хтела је да буде песникиња као Јефимија. Волела је вез и сматрала га на неки начин светим. „Није лако човеку да се, од свога рада, одвоји. Рекох: од светиње над светињама.“³⁵

Вредна везиља везла је целог живота: за бега, беговицу, чак је радила и слике које су поклањали француским и турским главашима. „На мојим рукама само је вез био.“³⁶ На крају романа, везиља се идентификује, представља се читаоцима. Прво име јој је Јана, друго Зејна, и на беглуку је већ двадесету годину везиља. За себе још каже: „Било је, одувек, код нас, жена које нису хтеле да буду мајке, и супруге, него су се Богу посвећивале. Под ризом, монашком, оне су понекад, и везле. Само, везле су покрове, и плаштанице.“³⁷ Ово је последња недвосмислена алузи-

³⁰ Исто, стр. 20.

³¹ Исто, стр. 22.

³² Исто, стр. 50.

³³ Исто, стр. 110.

³⁴ Исто, стр. 115.

³⁵ Исто, стр. 149.

³⁶ Исто, стр. 162.

³⁷ Исто, стр. 169.

ја на Јефимију и њено стваралаштво, највише на плаштаницу из манастира Путна, дело коме се годинама утврђивало ауторство. Везиља, јунакиња овог дела, разликује се по томе што је везла дела световне намене, за свакодневну употребу, док су Јефимијина дела имала сакралну намену, посвећивана свецима, Светом кнезу Лазару, Богу, Исусу Христу, и једно умрлима, најсветовније, сину, младенцу Угљеши.

Abstract: Despina Jelena, later a nun named Jefimija, has been remembered in Serbian literature as the first Serbian female poet, firstly as the author of the Encomium for Prince Lazar, and later as a writer of a Lament for Uglješa. Than she has written on a curtains for the doors at the monastery of Hilandar The pray to Lord Jesus Christ, and finally she has written Shroud from Putna monastery. Unlike many reflections in modern Serbian poetry (for instance in the work of Milan Rakić, Ivan V. Lalić, Vasko Popa, Rajko Petrov Nogo, Veroljub Vukašinović), the echoes of literary work on Jefimija are not that much represented in contemporary Serbian prose. We find them in two novels Game of angels by Ljiljana Habjanović Đurović and Embroiderer by Dubravka Srećković Divković.

Keywords: Jefimija, Game of angels, Embroiderer, middle ages

Литература

- Деретић, Јован, Кратка историја српске књижевности, Адреса, Нови Сад, 2007.
 Ђуричић Ст, Младен, Епиграми, епитафи и епиграфи, Просвета, Београд, 1962.
 Јухас-Георгиевска, Љиљана, Јефимија, Јефимија, др. 10, Трстеник, 2000.
 Кашанин, Милан, Српска књижевност у средњем веку, Просвета, Београд, 1975.
 Младеновић, Добривоје, Монахиња Јефимија, Златоусти, Београд, 2004.
 Ређеп, Јелка, Старе српске биографије Поетика жанра, Прометеј, Нови Сад, 2008.
 Срећковић Дивковић, Дубравка, Везиља nakšci, Лагуна, Београд, 2003.
 Трифуновић, Ђорђе, Монахиња Јефимија, књижевни радови, Багдала, Крушевац, 1992.
 Томин, Светлана, Књигољубиве жене српског средњег века, Академска књига, Нови Сад, 2007.
 Филозоф, Константин, Живот Стефана Лазаревића, деспота српског, Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2009.
 Фрајфрић, Жељко, Света лоза Бранковића, интернет издање књиге, 1999, Пројекат Растко. <http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/zfajfric-brankovici.html>. Приступљено: 10. 09. 2014.
 Хабјановић Ђуровић, Љиљана, Игра анђела, Глобосино Александрија, Београд, 2003.